

Se poraja mitizem?

ŽIVETI NENEHNI KONEC, ŽIVETI NENEHNO ZAČENJANJE

Taras
Kermauner

1. Opredelitev pojmov

Kaj mi pomenijo pojmi, s katerimi označujemo literarno ideološko obdobje zadnjega poldruega desetletja?

Avantgardizem je gibanje predstraže, naskoki najbolj elitnih, pogumnih, tvegavih čet. Zato je za modernega človeka večer, kot je večna osvajalna vojska; termin je vojaški. V zadnjih dveh stoletjih, od romantike, posebno pa v zadnjem stoletju, od dadaizma, abstrakcije, surrealizma, se je razvil v zavedno moč. Inoviranje ni več značilnost poezije po sebi, naravna, imanentna; postalo je program. Umetnost se čedalje bolj spreminja v upesnitev svojega programa, v refleksijo sebe, svojih postopkov, ciljev, nemoči. Tu je vzrok, da je umetnost čedalje bolj znanost, filozofija, ideologija, tudi tedaj, ko nastopa — esteticizem ali larpurlartizem — kot načelno antiideološka.

Opisujem stanje, v katerega koncu se nahajamo, se pravi, da ga nezvrnjeno vidimo; s tem pa ni rečeno, da smo ga zmožni premagati. Panideologizem in pantehnicizem sta za zdaj naš nepresežni horizont.

Slovenski avantgardizem, ki se je spočel okrog leta 1963 — po prekratki uverturi v začetku dvajsetih let — je kot vsak dober avantgardizem, kot krviželjni napadavci na pohodu, uprizoril revolucijo, vrgel ostarelega cesarja in postopoma prevzema duhovno oblast. Vsak novi vojaški cesar pa je še zmerom cesar, razredna moč, nadaljevanje oblasti; se je bati, da bo še bolj totalitaren od meščanskega strpnega prednika?

Odtod nenehno obnavljajoča se potreba, da bi prišlo do nove revolucije, do tiste, ki bi zničala oblast kot tako in jo nadomestila z živo ljubeznijo do živega. Vendar: kje so danes nove avantgardne čete? So udarne brigade iz ljubezni sploh mogoče? V imenu kakšnega programa bi razprestolevale obstoječi umetnostni režim?

Ni bilo polpreteklo sledenje avantgardnih tokov — reizem, ludizem, karnizem, misticizem, lingvizem — kar kontinuiteta revolucije, se pravi, njeno institucionaliziranje v legitimiteto danega, v gibčen avtoreproduktiven sistem identitete? Je ali naj bi bila današnja revolucija desna, konservativna, obnova realizma, naravnosti, odprava avtorefleksije, izguba programatskosti? Prihaja s strani ogroženih očetov, ki so enako slastno zainteresirani za sinomor kot sinovi za očetomor? Ali pa sta se obe fronti sovražnikov razkrojili in je brezglavo zavladata anomična promiskuiteta? Je popustila vitalnost? Smo v fazi zimskega počitka, cesar v toplicah, uporne čete pri igrah na srečo, v zmrzovalniku, v remontu?

Eksperimentalizem je bistvo avantgardizma. Svet (mundus) je predmet poizkušnje, svetega prostora ni več, vse je na razpolago, inovacija je kombinacija, je deklarirana destrukcija, je izraba materiala v namen brezinteresne igre. Eksperimentalizem se nujno dožene do končne experientiae: do spoznanja, da poizkus ne seže osvobodilno čez sebe, da ostaja v zaprtem krogu tekstovne produkcije, jezika, pojmovanega kot konvencionalen sistem; zveza z živim svetom onkraj programiranega in imaginiziranega teksta — onkraj poizkusa — je prekinjena. Rezutat: avtizem, narcizem, vseposušilna izpraznitev vsebine in narave, hiperkultiviranje, ki spodbada intelektualni užitek. Užitek se sam iz sebe izgublja v naveličanje, če ni dotoka sveže zunajtekstalne krvi. Znotrajtekstualizem je pisanje z rdečilom. Eksperimentalizem očisti imaginarni svet moteče teže, zoprne realitete, s sistemom nesoglasnih prvin; a namesto sveta proizvaja kompjuterizirane lego kocke.

Modernizem ali hipermodernizem, zadnje ime je točnejše, oskrbuje tržišče z novimi modeli: določa novo modo. V nasprotju s konservativci, ki se bojzljivo in varno odevajo po starem, prisegajo na preizkušena blága in dognane kroje, si je hipermodernizem zaembleliziral na fantastično zastavo: nikoli obleči iste obleke. Kar je v skladu z bistvom tehničnega, tržišnega, kapitalskega, kodantnega današnjega sveta: po penicilinu streptomycin, potem aureomicin, brez konca, po reizmu ludizem, po tem karnizem, brez konca, po najlonu poliester in umetne snovi brez konca, umetnost se razvsebin v obleko, v zgoljobleko, v zgoljformo, v zgoljjezik, pokriva le samo sebe. Kaj se ne splošči v videz manekena, ne sesuši v marioneto sredi praznine nenavzočega ničesa?

A ta brezkončnost ima meje. Lingvizem — ostajanje znotraj igre dane ga jezika — ja zadnji, nepresegljiv krik hipermodernističnih literarnih ideologij. Vsaka nova ideologija te vrste se more uvrstiti le znotraj njegovega kroga, kajti prehod zunaj teksta je prepovedan: je samoukinitvev hipermodernizma. Tudi zanesenost z modo ima meje. Preskoči jih, komur je vseeno, kako je oblečen in kako nag; tedaj torej, ko zavlada enolična promiskuiteta (ne)vrednot in teles, ki so zgolj obleka; ko se inovacija ne more več iztrgati dolgočasno ponavljajočemu se programu kot takemu; ko začutim nepodkupljivo željo, da ne bi vstavil v računalnik le nov program, ampak, da bi odpravil program sam; ko zasije celo konec programske brezprogramskosti; ko se zatemnjuje bliskava avtorefleksija literature, se pravi hipertrofirana zavest; ko se kultura kultivira v svoj konec; ko se končujeta umetnost in človek; ko zasamopaši končna zmeda.

Smo na blagem začetku te končne zmede. Smo na milem začetku konca. Predavantgardizem, predeksperimentalizem, predhipermodernizem so že davno nasledli v fazi konca, zdaj se v istem brez zraka premetavajo tudi njihovi komaj dorasli, sovražni jim avantgardistični otroci.

Kaj nam preostane, nasledim in upajočim? Misliti konec? Misliti konec misli? Konec misli je, radikalno vzeto, nemožnost mišljenja. Torej le čutiti konec? Iskati zasute človekove možnosti, ki bi ustrezale koncu obdajajočega nas neolitskega sveta? Je ime za te vrste čut: človekova nezmožnost kot taka? Nezmožnost kot zadnji dar? Ne bi morali predpostaviti tudi konca vsakršnega znanega čutenja? Kaj je, kar je zunaj čutenja in misli? Morali bi radikalizirati tudi sam konec in narediti konec s koncem. Se pravi: začeti znova živeti mitsko zmedo večnega, zmerom končujočega se prazčetka, živi nered, osvobajajočo ilegalnost, gverilo v mestih, državah, glavah in srcih, somrak

boga in staršev, otrok in prepovedi, ljubezenski opoj vseobstoje proto-plazme?

Ne pravim, da smo (že) v tem orgiastičnem hipu vsepreplavljujočnosti, trdim pa, da smo v srečnem položaju, ko smo prisiljeni radikalno pretipati, presanjati, premozgati — z vsemi čuti, intelekti, sredstvi, ki so nam ostali in ki nas zasegajo — problematiko konca in začetka. Ne se udajati, kličem, institucionaliziranemu, samovšečnemu hipermodernizmu tehnokratskega sveta, ne se zamehuriti v večnih vrednotah humanistične cenene retorike. Razumeti — z dušo, ki je onkraj misli in telesa, onkraj teksta, če hočete — da smo prenehali biti svet možnosti; da je vsenaokrog ena sama negibnost, to je nemožnost; da živimo nujno nemožnost; a da smo zato katapultirani v brezprizivno sanjo o življenju onkraj možnosti in nujnosti. Kje? Kdaj?

Verujem v umetnost, da sodeluje v odpiranju oken, ki vodijo, hodniki, zunaj zazidane današnje ječe. Verujem, da skoz zaporniške stene neslišno curlja v našo žejno dušo tisto, kar je drugo in zraven. A k temu, kar je zraven in onkraj, pelje brezpotna pot le skoz greh in katarzo absolutne, to je odrešljive zmede.

2. Vizija in re-vizija

Začetek modernega človeka je v začetku neolitika: v začetku države, institucij, vojne, ideologije, lastnine, blagovne menjave, razrednosti. Današnji hipermodernizem je le vrh te desetisočletne modernosti. Ne pravim, da je prvi, niti, da je zadnji vrh. Bistvo modernosti je, da se nenehoma zbira v kulminativne vrhunce: da v isti sapi obljublja končno rešitev in dokončni zlom.

Moderni človek je po definiciji konec človeka: izguba paleolitskosti, prakomunizma, zlatega veka, paradiza. Najbolj živi občutek modernega človeka je odtegljaj raja: srečne preteklosti. Zato skuša to vlažno maternico najti v enako srečni prihodnosti. Zavest konca paradizialnosti, se pravi začetka vsegrešnosti, je zavest konca resnice, svobode, dobrote, ljubezni: sveta; je obenem zavest začetka nebotične laži, vsakdanje sužnosti, razcvelega zla, pekočega sovraštva: ječe.

Konservativizem in hipermodernizem uporabljata in zlorabljata človekovo razpetost med obe limiti: prvi, solidnež, se dela, kot da obnavlja preteklo lepo veličino, drugi, videc, kot da zagotavlja prihodnjo. Zvestejše bi bilo življenje v zdajšnosti; v takšni, ki je konec ene in druge načelne samoprevare; ne v enem ne v drugem begu ni soli. A kaj, ko zdajšnosti za modernega človeka ni; ne priznava je. Ali drugače: zdajšnost je zanj usodna zmeda, če je ne presvetljuje ta ali ona bleščeča se brlivka iz določene transcendece.

V današnjem trenutku, ko ugašata obe montirani umetni luči, je edini vir svetlobe temà neživljive zdajšnjosti, se pravi mučna izkušnja — ne poizkus! — nemožnih pobegov in še manj možne prilagoditve.

Umetnost nastaja v času, ko se paradiz izgublja, ko se svet cepi v realno, imaginarno in simbolno. Umetnost je le tedaj, če je znamenje in slutnja in navzočnost odsotnega: predneolitskega sveta, raja sanjave človeškosti. Če ni to in kolikor ni to, je le sistem, pa čeprav briljanten, le tehnika, le ideologija, pa čeprav gore predstavljajoča, le čutnost, užitek, manipulacija. Vse to umetnost zmerom je, vendar nikoli samo to.

Živeti konec neolitika ali modernosti pomeni živeti umetnost. Umetnik je po izviru zapisan smrtni ljubezni do konca: je v izključujočem se razmerju do države, politike, ustanov, dogovarjanja, načrta, sestava. Vse, s čimer pride v dani stik, mu velja za sredstvo zapiranja, uničevanja, končevanja sveta, v katerem je dovoljeno le životariti in ni mogoče živeti. Sredstva uporablja, zvesti nezvestež, tako, da se z njimi razbija svet sredstev. Mar ni njegov credo:

Sem v instituciji, da bi ji zavdal; to je moj najvišji cilj.

Sem v državi, da bi jo spodkopal; brez te vere bi umrl od sramu.

Dogovarjam se, da bi razkrinkal sporazum in vpeljal pogovor.

Pogovor pa more biti edino dvogovor s tistim, kar je ob meni drugo: kar ni istovetno; česar ni mogoče imenovati; kar je v svoji neizrekljivosti in nedostopnosti edino sveto in svetovno. In: ne bojim se izraza, edino smiselno. Edini smisel umetnosti je nezavrto sodelovati v neskončni zmedi, ustvarjati čimveč prečudežne zmede, v slutenju nedosežnega začetka, ki ga vsak hip začenjam, v sklepanju konca, ki je brez dna.

Eksperimentalizem hipermodernističnega avantgardizma temelji na viziji: na postavki, da bo z odpravo jezika kot mimezisa mogoče prestopiti v svet novega človeka. Reistično gibanje je bilo zato religiozno: v snovanjih Marka Pogačnika, Zagoričnika, Aleša Kermaunerja, Plamna in drugih je stavilo na vse ali nič. Opus nič je točka novega začetka. Je konec umazane eksistence.

Petnajst let pozneje je vizija zbledela: esteticistični lingvizem Iva Svetine, Milana Jesiha, Milana Dekleve, Milana Kleča, Borisa A. Novaka in drugih okraševalnih mojstrov se je zadovoljno vgnedil, pisani lišček, znotraj ljubke danosti barvitih besed, drema na zapečku in prijetno gode, da se ne bi slišala grozljiva tišina krika neuresničene vizije; živopisno, igrivo, nadarjeno poslikava stene zapora, da bi otopela ubijajoča zavest nemožnosti in neživljenja.

Kaj predlagam, če že brezobzirno odklanjam?

Tak eksperimentalizem, ki se ne bo ustavljal pri inovativnih metaforah, pri še ne slišanih posrečenih metonimijah; ki bo poizkušal iznajti v temelju nov jezik; a limine nov. Brez glagolov, glagoli pokončujejo. Brez samostalnikov, ti omamljajo modernega človeka z iluzijo samostalne avtonomije. Brez stavčnih konstrukcij, ki sledijo definitivni logiki lastnine, blagovne menjave, razredne družbe. Kakšen torej? Absolutno drugačen; to je edini odgovor. Samo nepopustljivo poganjanje po tej še ne odprti poti danes zasluži kvalifikativ avtentičnega eksperimentalizma, avantgardizma. Sleherni neradikalni eksperimentalizem je prebrisana uporaba novih sredstev za preizkušeno srednjeslojsko soboslikarstvo, pa naj je dano v patetično vzhodnjaškem ali ironično kvazikritičnem slogu.

Torej absolutna vizija.

Realistični konservativizem mimetične literature temelji na re-viziji. Ne veruje v prednost novega, bere preteklost kot edino trdno, a jo bere po svoje, v duhu lastnega božanskega trenutka. Prešeren si sposoja klasične oblike in jih oživlja s krvavečim srcem, Župančič opojno opeva zemljo, ki jo obožuje. Gradnik se seli k nepremakljivemu kmetstvu in ga navzlic socialni reakcionarnosti upesnjuje v brezprizivno resničnega, obveznega, neukinljivega. Stari svet teh vzornih magov je lep in strašen, pretresljiv, globok.

A kaj, o nesreča, se je pripetilo njihovim degeneriranim dedičem? Bora nedosežna, nepresežna samozaljubljenost ponižuje v malomeščansko konvencijo povprečnega zdravega razuma. Vidmarja nedomiselnih pohlep ujema v pobesnelo zasebnitvo. Podobnih Mevlj, Torkarjev in Fakinov se kar tare; kaj se jih ne bi, saj ne ostane brez koristi, kdor naporno revizijo zamenja za provizijo, zmožnejši za mastno, skromnejši za skromno, drobtinčavo.

Kaj predlagam, če že nesramno zavračam?

Radikalno re-vizijo; na eni strani bo branje, na drugi obnova starih vizij. Sveže branje, nespoštljivo do preteklih, zapirajočih razlag, skrajno spoštljivo do umetniško neizrekljivega, revidirajoče; v slovensko in v svetovno literaturo naj bi uprlo luč današnje prekrvljene skušnje in muke; odkrivati drugačnega, čudodelnega Murna in Kosovela in Župančiča in Cankarja, predvsem Cankarja. Ob boku nekonvencionalnega branja vpogled v vélike vizije prakrščanstva, mohamedanskih angelskih sekt, v paleolitske mite, v komunistične utopije, v blakovsko in boschovsko slutnjo, v vse nepretekle preteklosti. Današnji pritlikavi slovenski realizem odseva Puglja in Govekarja, ne Shakespeara, ne Calderona.

Torej vendar mimesis? Da, če je radikalna. Če posnema prve vzore, prajunake in mitske bogove, vsevedne tragedije in zastrupljene opoje arheptipske minulosti, ne pa, če si prisvaja moralne, politične, vedenjske predsodke časa. Posnemati mitsko zmedo neizgubljenega prazčetka! Ne pa male logike zmerom budnih iztrošencev! Velika vizija snema masko z nevidnega obraza sanj o prihodnosti, mogočna re-vizija snema masko z nevidnega obraza preteklosti; obe maski sta mazaško delo neradikalnih lagodnežev, ki postavljajo tisočmetske zidove, plasti sleparskih barv, sisteme nazorov, demografsko eksplozijo prepovedi, besede, besede, besede med vpijočo praznino človekove neutemeljenosti in še strašneje vpijočo željo po utemeljitvi. Olajšujeta svet, s tem ga razveljavljata in nihilizirata. Vrhovni nihilizem je prilagajanje spancu v ječi, preurejeni v saraj in salon.

3. Moja zgodovina

Pred trinajstimi leti, bil sem prvič povabljen na Štatenbereg, sem formuliral začetni pojem literarne ideologije hipermodernizma: reizem; tedaj sem ga bral še kot rezizem. Med leti 1965 in 1972 sem javno, angažirano, po vesti branil avantgardiste pred hudobnimi nasprotniki, tedaj so bili za novatorje slabi časi, nepriznanost, osmešenost, zaničevanost; neutrudno sem razlagal njihova dela in zamisli. Po letu 1972 so se spremenile politične in psihosocialne razmere, ne povsem neodvisno od njih tudi avantgardizem.

Institucionaliziral se je, polagoma hiral, izpeval. Od tistih časov sem postajal čedalje bolj zavezano njegov kritik; nikakor ne nasprotnik njegovih radikalnih vizionarskih idej, pač pa nezadovoljen z bledimi izvedbami, z nepričakovanim in hitrim priličevanjem zunanjim, nečastnim pogojem časa. Zavzeto sem skušal in hladnokrvno reflektiral realni domet te ideologije. Od štatenberškega referata do *Slaččenja modernizma*, napisano je bilo predlanskim in objavljeno v lanskim *Problemih*, sem neutrudno sledil razvojnemu in spuščajočemu se loku hipermodernizma, se ves čas do njega odkrito opredeljeval, ga stavljal na konico napredka, a se mu nikdar zapisal kot svoji identiteti, ohranjal, od začetka, do njega — kot do vsega — notranjo distanco; ravnal sem enako kot prej z literarno ideologijo svoje generacije,

z avtodestruktivizmom. Vročina zagovora in kritično razmerje se ne izključujeta; narobe, več ko ju je, tem bolje. Predvsem v razmerju do sebe.

Hipermodernizem danes ni več avantgardizem; rastrl se je že v kontinuiran prostor. Kar preživi tako dolgo, da menja več faz in se oblikuje v zgodovino, ne more biti eksperimentalno. Čas iznajdbo prenaredi v trajno, institucionalizacija je nujna. A priznajmo, kar mu gre: hipermodernizem je bil od vruga potenten, navkljub hudemu odporu slovenskega kulturnopolitičnega esteblišmenta je samozavestno vztrajal in prodril; ustvaril je vrsto odličnih, visoko kvalitetnih del, od Šalamuna do Iva Svetine, od Jovanoviča do Jesiha. Formiral je senzibilnost mladine, vtrl se je markantno v današnjo zavest, zasnoval je modele reagiranja. Nekaj časa je bil skorajda edina zanimiva, živa, plodna literarna ideologija in kulturno gibanje na Slovenskem.

Danes ga ne pokopujemo; jaz ne, posel grobarja mi je odiozen. Nikakor ne bi želel trobiti v razglašeni rog s tistimi, ki so ga ves čas izza ogla — indirektno napadali, blatili, poniževali, ovirali, zdaj pa se, v trenutku njegove krize, prsijo, češ kdaj že smo napovedali njegov konec. S takšnimi privoščljivci ne maram imeti nikdar nikoli nobenega opravka. Smrt je mogoče predvideti za vsakogar, za vsako živo bitje, za vsako gibanje, naj je literarno ali politično. S koncem Cankarjevega časa in njegove literarne, recimo novoromantične ideologije še ni bilo konec njegovega vélikega dela; niti malo ne. Kranjec je napisil zdavnaj po izteku svoje socialno humanistične dobe svoj najboljši roman, *Strice*; Lokar kot da brusi zunaj časa, iz spomina; podobno Udovič. Primerov je več.

Bodimo si na jasnem, ločimo literarno ideologijo od umetniškega dela; večkrat se eno in drugo prekriva, mnogokrat ne. Eno je čas književnega življenja, ki ga strastno tkejo srditi ideološki boji, živčna iskanja novih tehničnih izraznih sredstev, drugo je neizrekljivo literarnega. Če je danes tak trenutek, da je slovenska literarna institucija, *Društvo slovenskih pisateljev*, čutila za potrebno, da predpiše štatensberškemu srečanju temo: *Konec avantgarde?* pomeni sicer, da je v zraku nujnost pogovora o takšnem koncu, da krožijo okrog nas vidna znamenja takšnega konca, da je — v odprti družbi, kakršno bi pisatelji kot umetniki, ne kot etablirani uradniki, radi ustvarili — hudo potrebno dialogizirati o vprašanih obvladujočih nas, navdušujočih nas in že dolgčas razsipajočih ideologij, nikakor pa s tem ni rečeno, da ima institucija pravico in dolžnost uradno ugotavljati nekakšno smrt, potrjevati, da se je pravkar umrl ves čas svojega divjega življenja motil in dati prav njegovim, z njim sprtim staršem ali pa sploh neangažiranim opazovalcem.

Če je danes konec hipermodernizma, potem je bil že pred tridesetimi leti strokovno protokolizem kolaps spodbudnega realizma in so njegovi nagradni zastavonoši Mira Mihelič, Matej Bor, Josip Vidmar, Dušan Zeljeznov, Beno Zupančič, Dušan Mevlja, Ivan Potrč životarili povsem po nepotrebnem odvečnih trideset let, se brez legitimnosti histerično vtikali v svet, ki je že onkraj njihove smrti, bili, kot tečni vsiljivci, biološko odveč. Vendar te trditve ne podpiram. Imeli so pravico in dolžnost, da pišejo svojo literaturo, zdaj boljše zdaj slabše; da se z njo silijo naprej, neodvisno od prevladujoče literarne in politične ideologije; da jo tovorijo čim bližje neizrekljivemu. Neprijetno in odurno je bilo le, da so na široko zasedali vodeče kulturno politične ustanove in od tam živi čas zavirali s stališča mrtvih idej, v službi lastne oblastniške zasebnosti.

Te stavke sem napisal, ker želim, da reakcionarne prakse dozdajšnjih kulturnih voditeljev in vaditeljev ne bi ponavljali današnji iztekajoči se hipermodernisti; da ne bi z veselih okopov totalitarnega ludizma sabotirali nastanek in delovanje drugačnih literarnih ideologij. Pišem v bojazni, da ne bi tega počeli v kompromisarskem bloku z dozdajšnjimi konservativci, ki so pač zaradi splošnejših razmer kulturnopolitično še pri moči. Pričakujem sicer, da se moj kisli privid ne bo uresničil, saj je bil hipermodernizem že spočetka tako asocialno in apolitično usmerjen, da najbrž sam iz sebe ni zmožen zasnovati in izvajati nove represivne kulturne politike. Nevarnost pa je navkljub temu pred nami. Kaj bomo res srečni, če bo s svojim kulturnopolitičnim nevtralizmom — in prav zaradi svoje hude asocialnosti, znotrajtekstualnosti, igrivosti, nezavezanosti svetu, neodgovornosti občestvu konkretnih živih ljudi — znotraj samega sebe oslabei hipermodernizem sklenil pakt s tradicionalnimi in tradicionalno po oblasti hlepečimi konservativci, jim dal moralno modni alibi, revolucionarni embleme in jim tako omogočil, da svojo socialno destruktivno, torej aktivno antisocialno politiko gonijo še naprej in s tem uspešno preprečujejo tisto, po čemur kot državljani kulturniki najbolj hrepenimo: svobodnejši potek kulturnopolitičnih, idejnih, stilnih, vseh mogočih soočanj, živahnejše gibanje literarnih zavesti, nujno socializacijo danes v marsičem problematične slovenske kulture?

Ta moj tekst ni vsebinska analiza posameznih hipermodernističnih literarnih ideologij; številne takšne analize je najti v vrsti mojih podrobnih in obsežnih spisov o reizmu, ludizmu itn. Že skraja sem rajši govoril o konkretnih ideologijah (reizem, ludizem...) kot pa o avantgardizmu ali eksperimentalizmu. Tudi konkretno kritiko ali slačenje teh ideologij sem opravil. Ta spis je nekakšna poljudna refleksija že opravljene kritike in opozorilo na vzporedne, a ne nepomembne motne družbene pojave.

Misel sklepam.

Moja zgodovina, zgodovina mojega kulturnopolitičnega ravnanja, mojih socialnih vlog v slovenskem kulturnem življenju je tako zgodovina socialnega humanizma, intimizma, avtodestruktivizma kot reizma, ludizma ipd. Vse to je bilo in je v meni, šlo je skozme, zapustilo močan spomin; za vsem tem sem stal, za to odgovarjam — ker želim odgovarjati za vsa svoja dejanja in za realni svet, v katerem sodelujem. Sodelovanje je najčudovitejše, kar me more doleteti.

In vendar: človeško bitje v meni se ne more izčrpati ne z literarnimi gibanji ne z ideologijami, niti ne z boji, s platformami, z akcijami. Zmerom je še nekaj drugega kot to. Je neizrekljivo. Neujemljivo. Nedoločljivo. Je neizpodbitna svoboda v meni, ki me usodno zapleta v zmerom nove nujnosti. Je nujnost v meni, ki mi ne dopušča možnosti, da bi bil jaz en sam, istoveten, dokončen: predmet, blago. Je človeško in nepredvidljivo samoprehajanje v ono drugo, poleg, vstran. Je prvotni kaos v meni — in v nas vseh — ki nas izroča duhovitim poizkusom in trpki preizkušnji, strašljivemu skustvu in koncu in nenehnim začetkom: zjedreni meglici, v kateri smo, če smo, z vso močjo, z nepopustljivo lucidno slepoto.

Umetnost je zame konkretna ljubezen do živega. Zoper kar se mi je opredeljevati, in temu vodilu skušam ostati zvest, je beden pristanek na mrtvost institucije, na posušenost etablirane konvencije. V luči te maksime določam svoje razmerje do (današnjega) hipermodernističnega avantgardizma.